

2. Az egyház

Vallás, hitélet, felekezet

A kortársak nemzetképének fölvázolása után azt tekintjük át, hogy miben és milyennek látták annak a két intézménynek – „a templom és az iskola” – a szerepét és állapotát, melyek mindenhol a vallási-etnikai kisebbségi identitás fő letéteményesei.

Vasiliu Popu később még több helyen idézendő 1867-os cikkében a vallásos nevelést és érzést tartotta a család és az egész társadalom egyetlen lehetséges vezérfonalának illetve mentőövének az egyéni élvezetek hajszolásába merült század – ma úgy mondanánk, a fogyasztói mentalitás – csábításai közepette: „A vallás föltárja a család valódi hivatását, választ ad létkérdéseire, orvosolja sebeit. A vallás megmutatja, hogyan keressünk a családi

tűzhely mellett nemesebb, biztosabb és áldásosabb szórakozást, mint a szalonokban és a báltermekben. A vallás föltüzeli a fagyos lelkeket, tartást ad, önmegtágadásra tanít. A vallás a családban megszabja kinek-kinek a maga tevékenységi körét.⁶⁴

A mély, őszinte vallásgyakorlás problémája még az első román illemtankönyvben, Iosif Ioan Ardelean 1889-es munkájában is megjelent: a szerző külön fejezetet szentelt annak, hogy elültesse olvasóiban a misével kapcsolatos elvárható lelkiállapot és magatartás szabályait. A hívő templomba menet ne személyes ügyeire, nyomorúságaira, az új ruhákra, hívságokra gondoljon – írta –, hanem a felsőbb lény iránti áhitat, kegyesség töltse el. „Bizonyos fölháborodással gondolok itt vissza azokra a vétkekre, melyekkel egyes vidékek templomaiban találkoztam, s melyeket, fájdalom, éppen az intelligens osztály részéről tapasztaltam. Amíg az egyszerű nép áhitattal hallgatta az istentiszteletet, addig az intelligencia beszélgetett, fecsegéssel és hivalkodással tűnt ki a nép előtt.” A hölgyek igyekezzenek inkább belső értékeikkel tetszeni – folytatta a szerző –, az áhitat, az imádság nemesíti meg, teszi emelkedetté a vonásokat. A templom egyébként is egyenlő, a legszegényebb is lehet az első hely, mindenkinek meg kell adni a tiszteletet, az elesettekben, az alárendeltekben is testvéreket kell látni. Mindezekből nem következik, hogy túlzó, vakbuzgó magatartást kell tanúsítani – az igazi kultúra jele a visszafogott, nem föltűnő viselkedés.⁶⁵

Hasonló céllal hasonló elveket fogalmazott meg egy jó évtizeddel később Maria Cioban, az ASTRA felső leányiskolájának tanárnője abban a könyvében, melyben levelek formájában vezérfonalat kívánt adni végzett diákjainak ahhoz, hogy eligazodjanak az Élet mindennapi kihívásai, bonyodalmai közepette. Természetes választás, hogy mindjárt az első levelet a vallásnak, Isten létezésének és a helyes, korszerű vallásgyakorlásnak szentelte. Miután konvencionális, ám ihletett szavakkal adottnak vette Isten létét (a Világegyetem végtelensége, a föld és az ég csodái, az ősszel elhaló és tavasszal újjászülető Természet úgymond mind-mind azt bizonyít-

ják), áttért az őszinte hitélet kérdéseire. Kötelességünket teljesítve szeretjük-e Istent – kérdezte –, ha állandóan imádkozunk, böjtölünk, templomba járunk, szívünkben azonban rút hajlamok rejtőznek, bosszúvágyunk kiéléséhez kérjük az égi segítséget? „Imádkozás az, hogy vesszük az imakönyvet, és olvasunk belőle, miközben gondolataink a legmodernebb kalapok, a legszebb ruhaanyagok vagy más semmiségek körül csapongnak? Teljesítettük azzal az előírt imádkozást, ha elmentünk a templomba, és a szent liturgia alatt végig otthoni dolgokról beszélgettünk, selyemmintákat vittünk magunkkal, hogy megmutathassuk barátnőinknek, ebből az anyagból rendeltünk, végig a toalettünket és a hajunkat rendezgettük, és egyáltalán nem figyeltünk arra, mit mond az Úr igéje?” Ez rosszabb, mint ha otthon maradtunk volna. Az őszinte vallásgyakorlás mégcsak nem is korlátozódik a templomra – a hegyekben előttünk magasodik egy óriási szikla, térdre borulunk előtte, és Istent dicséjük. A templomot ezzel együtt is tisztelni kell, mert Isten háza, a pap pedig a Megváltó apostola, de – s ez már a román vallási élet sajátos problémája – kerülni kell minden felekezeti sovinizmust! „Nem szép és nem is engedhető meg, hogy környezetünk rosszallását kiváltva reklámozzuk a magunk vallását, hogy egyedül az boldogít és vált meg.” Az emelkedett gondolkodású ember nem nézi le a többi felekezetet, a nem keresztények (pl. a törökök) felé is toleráns, hiszen jónéhányuk emberségebb, mint a keresztények közül sokan.⁶⁶

Az őszinte hitet azonban idejekorán kell elültetni és ápolni a fiatal lelkekben, mint arra Georgiu Vuia 1876-os hosszabb nevelési útmutatója is figyelmeztetett: nem mechanikusan kell oktatni a vallást, nem arra kell a gyermekeket kényszeríteni, hogy két órán át álljanak a templomban a szertartás alatt – a fanatizmus csak megutáltatja az egyházat –, hanem a legnemesebb érzelmeket, a legmagasztosabb erkölcsöt kell átadni neki. Azt, hogy a vallásos érzés nem arányos az időráfordítással, bizonyítja a szerző számára, hogy a románoknál általános a közöny a szertartás iránt, míg a katolikusoknál, ahol rövidebb a mise, erősebb a vallásosság. Elena

Fabian két évtizeddel később közölt pedagógiai írása hasonló elveket fektetett le: nem elvont dogmákat kell tanítani, hanem a mindennapi életben eligazító gyakorlati útmutatást kell nyújtani, illetve a bibliai történetekkel, legendákkal, kegyes olvasmányokkal kell őket megismertetni; a bűnök következményeit is a gyermekek életéből vett példákon keresztül kell érzékeltetni, úgy, hogy ők vonhassák le a tanulságot, alakítsák ki egy életre a maguk életszabályát.⁶⁷

A vallási nevelésnek azonban a kortársak megítélése szerint egy erősen szekularizálódott és kifejezetten ellenséges világban kellett kifejtenie hatását. Vulcan 1871-ben ellenséges hangon ismertette a Junimea Kör, Titu Maiorescu jászvásári ismeretterjesztő tevékenységét, előadássorozatát, úgy fogalmazván, hogy Maiorescu „folytatja hadjáratát minden ellen, ami román”. Legújabb előadásában a vallást úgymond a képzelet racionális, szilárd alap nélküli termékének nevezte – most, emígy Vulcan, amikor a szülők azon fáradoznak, hogy elültessék fiaikban „a vallási érzés édes tüzét”.⁶⁸ 1883-as cikkében George Crăinician egyszerre ítélte el a vallástalan társadalmat és a korrumpálódott, üres vallásgyakorlást: jaj annak a népnek – írta –, ahol a vallás és a felebaráti szeretet helyett egoizmus uralkodik, a gyenge az erős játékszere, ám ugyanakkor „jaj annak a népnek, melynek egyházában hit helyett babona él, erkölcs és fegyelem helyett erkölcstelenség és zabolátlanság, ahol rendszerint a pap is farizeusként szipolyozza babonás és elvakult híveit.” Mivel a cikk testi-lelki egészségnevelő írás kívánt lenni, a szerző kitért például a közeli rokonok hagyományos házassági tilalmára, amely alól az egyház sajnálatos módon egyre gyakrabban ad fölmentést – ezekből a frigyekből azután értelmi fogyatékos, süketnéma, hatujjú gyerekek születnek. Továbbmenve, a szerző a dogmák közül is sokat károsnak minősített: a szigorú böjti előírásra és a sok ünnepre gondolt. Mielőtt azt gondolhatnánk, hogy a modern tudomány esetleges vallásellenessége szólalt meg itt, Crainicean leszögezte, hogy egy természet-tudós nem föltétlenül lesz ateista: Darwin sem állított semmi

vallásellenes tételt.⁶⁹ Ezt a gondolatot vitte tovább egy két évtizeddel későbbi cikk, amelynek kiindulótétele szerint önmagában mind a tudomány, mind a vallás egyoldalú, szembeállításuk pedig értelmetlen. A Természet minél mélyebb megismerése vezet a Teremtés tökéletességének a fölismeréséhez, ezért érthető, hogy a nagy természettudósok mind hívők voltak. A vallási érzést nem lehet kiölni az emberekből, ám a vallási rendszerek és a dogmák változhatnak, besározódhatnak – ennek okai azonban mindig a méltatlan szolgálók (azaz a papság). Érdekes nyelvi bravúr, hogy a szerző a megcsontosodott és a korszerű szemlélet ellentétét a régi bizánci-szláv jövevényszavak és a neolatin neologizmusok tudatos szembeállításával is érzékeltette, mintegy jelezve, hogy a tömegmentalitás változása márcsak az örökölt nyelv, a fogalmak visszahúzó ereje miatt is lassú folyamat lesz: „nem igaz, hogy a román egyház *primejduită* ('veszélyeztetett') lehet, ám lehet *periclitată*, s jobb, ha *la timp* ('időben') kezdjük védeni, mint ha *la vreme*. Nem állítjuk azonban, hogy a világ egyre mélyebb megismerésének vélt romboló hatása ne kapott volna hangot Vulcan lapjában: Elena Fabian 1898-as neveléstani cikke ellentmondást nem tűrő hangon jelentette ki, hogy a mai generációból a tudomány kiölte a legszentebb érzést, a vallásosságot, kizárólag egy teremtő erőt – a természetet hajlandó elismerni, kigúnyolja, bigottnak kiáltja ki a hívőket, csak aki így vélekedik, az számít a világ szemében modern, civilizált embernek.⁷⁰

A szellemi frontok azonban a cikkek tanúsága szerint nemcsak hívők és ateisták között húzódtak, hanem a kereszténységen, sőt egyazon kultúrkörön, a bizánci rituson belül is súlyos viszályok forrásaivá váltak. Vledény nyugalmazott jegyzője, Iacob Zorca ugyan úgy látta, hogy már a múlté az a felekezeti gyűlölködés, amely például az itteniekre is jellemző volt, hiszen a Balázsfalvára tanulni induló, egyébként görögkeleti Iacob Balcașt ezekkel a szavakkal búcsúztatta anyja 1834-ben: „Anyád kedvence, nehogy betedd a lábadat az unitus templomba, mert tizenkét könyök mélyen is ég a föld a lábad alatt!” Ilyen bántó példával valóban

nem talákoztunk forrásainkban, viszont a kicsinyes lélekhalászat szaporodó példáival igen, mint például a Hunyad vármegyei Renget esetében: a kétszázötven ortodox család mellett eredetileg mindössze négy görög katolikus volt a faluban, azonban Avram Bucur, a nem sokat érő tanító fejébe vette, hogy görög katolikus lesz, és kezdte áttérésre csábítani a híveket, azt ígérve, hogy olcsóbban fog szolgálni, mint az ortodox pópa. Az esetről tudósító szászvárosi újság mélyen elítélte ezt a „siralmas, gyalázatos tettet”: aki képes vallást, felekezetet váltani, annak egy istene sincs.⁷¹

A *Revista Orăștiei* egy 1898-as vezércikke a felekezeti terjeszkedést igen veszélyesnek tartotta, de nem dogmatikai, valláserkölcsei meggondolásból, hanem kizárólag a nemzetpolitika érdekeit tartva szeme előtt. Tulajdonképpen a magyar tannyelvnek a kisdjedóvókban és a népiskolákban történő erőltetése és a tanítói fizetésekről szóló törvény adta az apropót: a szerző véleménye szerint ez mind a felekezeti iskolák, általában a vallás, a hit és az anyanyelv ellen irányul. Ám magabiztosan kinyilvánította, hogy a románok akkor sem vesztek el, amikor erőszakkal elzárták előlük az iskolákat, most sem fognak tehát, amikor erőszakkal „magyar tudománnyal akarják őket táplálni”. Ám nagy a kisértés, hiszen ebben a korban csak a pénz számít, s a nemzetárusítás jól jövedelmez. Résen kell tehát lenni, össze kell tartani, s először is véget kell vetni a konfesszionizmusnak: „Különösen a mind a görög katolikus, mind a görögkeleti testvéreink által űzött lélekhalászat szűnjék meg minél előbb. Az, aki ma az egy vérből való testvértől rábeszélve képes valami semmiségért elhagyni azt a vallást, amelyben született, holnap vagy holnapután egy idegentől elcsábítva hajlandó lesz nyelvétől is megválni, és átmenni az idegenek táborába.”⁷² S akkor – úgymond – könnyű dolga lesz a magyarosításnak.

Végül lássuk azt a törésvonalat, amelyik már egyazon felekezeten, a görögkeleti hívek közösségén belül húzódott, igaz, nem Erdélyben, hanem az itteniek és az anyaországbeliek között. Az érezhető különbségek egyszerre fakadnak az erdélyiek bizonyos

kulturális felsőbbiségtudatából és magából a bizánci autokefál egyházszerkezési elvből, ami eleve megakadályozta a magyarországiak és a romániaiak vallásközösség-tudatának megerősödését, hiszen az előbbieket az önállósodás (1864) előtt sem Bukarest, hanem Karlóca alá tartoztak.

Az erdélyi utazó mind a Kárpátokon túli papság nézeteiben, mind a népi vallásosságban sok hátráltató, a modern idők szellemével össze nem egyeztethető elemet látott, ami tehát még a román nemzettestbe is bizonyos éket verhetett. Iulianu Grozescu 1867-es bukaresti útján beszélt egy pópával, aki megrökönyödésére azt fejtette neki, hogy csak a romániaiak vannak megkeresztelve, az erdélyiek, bánágiak, magyarországiak valójában nem, mert azok csak a fejükre kapják a keresztvizet, míg Bukarestben alámerítik a gyermeket, iszik is belőle, tehát kívül-belül meg lesz keresztelve. Grozescu egy temetés kapcsán ugyancsak megdöbben azon, hogy nyitva vitték ki a koporsót a temetőbe.⁷³

A következő évben a *Familia* szerkesztője is eljutott ide; sommás véleménye szerint Bukarestben rengeteg a pap, a szerzetes és az apáca, viszont az erdélyi papság műveltebb és civilizáltabban öltözködik. Azt is észrevette azonban, hogy a fölajánlott kolostorok szekularizálása óta lakóik száma csökkent, amit Vulcan éppen nem tekintett veszteségnek, mert szerinte elősködők voltak. Más országokban tanítanak, Romániában viszont senki sincs, aki kolostorban végezné tanulmányait, illetve a Pasare apáca kolostor meglátogatása során megjegyezte, hogy falai között kétszázan élnek, ám a kormánynak kellett tanítónőt küldenie, hogy beindulhasson az oktatás. „Mi haszna van az országnak az ilyen kolostorokból?” – zárta beszámolóját a kritikus szemű utazó.⁷⁴

A pap mint lelki vezető és gyakorlati tanácsadó

Már korábbi fejezetekben is érintettük azt az általános kérdést, hogy mit tehet, melyek a román papság kötelességei a nép iránt annak nevelése, fölemelése érdekében. A sajtóban számos idevágó írás jelent meg. A *Familia* 1871-ben előfizetési fölhívást tett közzé

a már említett szamosújvári teológus, Nicolae F. C. Negruțiu brosúrájára (A román pap kötelessége a nép iránt, avagy mi volt és mi kell, hogy legyen a román pap a nép számára).⁷⁵ Egy később ugyanitt megjelent, már többször idézett levélsorozat figyelmeztette a leendő papot, hogy feleségével együtt tetteik, szavaik, házuk, kertjük állandóan a figyelem középpontjában lesz. Amikor pedig jobbítani akar valamit, ne parancsokkal, hanem tanácsokkal próbálja nevelni, engedelmességre szoktatni híveit: „Jó, ahogy atyáitoktól tanultátok, de még jobb lehetne, ha...”⁷⁶

A már említett merisori pap, Isidor Saturn „Mit várunk a paptól” című cikkében kifejtette, hogy a pap a prédikáció mellett adjon gyakorlati tanácsokat híveinek; támogasson minden román gazdasági és kulturális vállalkozást, kizárólag romántól vásároljon és román ügyvédhez forduljon. Ha vagyonos, adakozzon a román alapok javára – általában törekedjen a büszkeség kialakítására a népben.⁷⁷

Néhány számmal később ugyanő egy cikksorozatban részletesen is kifejtette, mik a papok kötelességei, feladatai a mai, „minden fronton zajló elnyomatás” idején. Először is le kell győzniük a felekezeti szellemet, ortodoxoknak és görög katolikusoknak kéz a kézben kell harcolniuk. Másodszer a pap éjjel-nappal tanítsa híveit, hallgassa meg őket, dicsérjen, atyailag korholjon, ébresszen a népben szégyenérzetet. A téli estéken rendezzen iskolát a 16–30 évesek részére: kezdje az írással-olvasással, majd tanítson népdalokat, meséket, beszéljen történelmi eseményekről. Ha már oda szoktak, folytassa a nemzet eredetével, a nemzeti-nyelvi és állampolgári jogok ismertetésével, az ősök dicsóságával, buzdítson a nyelv és a viselet tisztaságára, ismertesse föl velük a felekezeti iskola jelentőségét. Így előkészítve a terepet, könnyű lesz rávenni a falut templom, iskola építésére, a tanító helyzetének javítására. „Órán kívül” is tanítsa a népet arra, hogy csakis román boltot, ügyvédet, bankot látogasson; kezdeményezze fogyasztási szövetkezet, közraktár, temetkezési társulás alapítását. A nép mindenben követni fogja, ha valós tetteket lát. Majd a hívekhez fordulva: „Ha

vásárolni, eladni akarsz, magadat gyógyíttatni, védekezni, kölcsönt fölvenni, áldozni valamire, menj, és kérd a pap tanácsát!” Ám a román ügyvédek, kereskedők is mindig mindenben konzultáljanak a pappal, mivel ő ismeri legjobban a nép valós érdekeit, közvetlen szükségleteit.⁷⁸

Végül ismét Ion Agârbiceanuhoz fordulnánk, akinél szintén megjelenik ugyan a híveit fölemelni kívánó pap, azonban nem önerőre építő, racionális programot ismertet, hanem egy keleti legendát mesél el, ahol is csak a pap hajlandó mindenét föláldozni a közösség érdekében, minek jutalmaként halhatatlan ifjává válik, a város lakói pedig örökre szolgálói lesznek. Román olvasóinak is föltétlen lemondást, önmegtagadást ír elő, ha meg akarják valósítani álmukat.⁷⁹ Visszakanyarodva az erdélyi román falu világához, egy másik elbeszélésében a pópa konfliktust is vállalva hajlandó föladni az utolsó kenetet az öreg szásznak – aki európai műveltségű lelkésze szavaiban nem talál megnyugvást – s hogy „érvényes legyen”, a pópa négy öreg paptársa is hajlandó télvíz idején úttalan utakon odazötyögni, mert ahová hívják őket, oda elmennek (a novella egyébként nem kíván rangsorolni, vizályt szítani a két egyház papsága között).⁸⁰

A hozzászólók szerint nemcsak a papnak, hanem családtagjainak is példát kellett mutatniuk a nép számára; ezt látjuk majd a népviselet visszahonosításának kapcsán is, de hangot kapott már egy 1869-es, a nagyváradi társas összejövetelről küldött tudósításban is. A szerző örömmel konstataálta, hogy a hölgyközönség gerincét adó papeányok nemcsak nagyon kedvesek, hanem teljes mértékben elkötelezettek a haladás és a nemzeti eszme iránt; kinyilatkoztatta, hogy ugyanaz a hivatásuk a női nem regenerációjában, mint atyáiké általában a népművelés terén.⁸¹

Mint a korszakunkban a népet korholó cikkek tömege is jelzi, a pap és a papné egymagában ritkán tudta átformálni a hívek anyagi értékrendjét, életmódját. Agârbiceanu regényének papi családja sem könyvelhet el sikert: „A papné egy szál murkot, egy fej hagymát sem vásárolt. A pap mindig azt remélte, hogy ezzel

példát mutat a falusi asszonyoknak is, akik kertjeiket teljesen elhanyagolták. De az asszonyok sehogy sem akarták a példát megérteni.”⁸²

A papi hivatás: lemondás, szegénység

A *Familiában* 1891-ben megjelent, már idézett intelem figyelmeztette a fiatal papot, hogy nem tud még semmit a papi életről, mivel a románok erről még nem írtak, legföljebb római katolikus szerzőktől fordítottak, azok viszont teljesen más körülmények között működnek. A városi szemináriumi évek után föl kell készülni arra, hogy a faluban nem lesznek kövezett utcák, sárban kell taposni, a templom tetején befúj a szél, nem lesz tágas paplak divatos berendezéssel, csak egy szerény házikó, nincs havi biztos jövedelem, a stólapénzeket pedig a hívek „majd egyszer” fizetik; nem lesznek a faluban fényes szalonok, csak pókhálós kunyhók. Kéri azonban olvasóját, ne csüggedjen, ne medítálgon ezen.⁸³ A *Revista Orăștiei* már idézett cikke is figyelmeztetett arra, hogy a papok kénytelenek elhanyagolni hivatásukat, egész nap a mezőn kell dolgozniuk, hogy eltarthassák családjukat, lassan már csak a ruha különbözteti meg őket híveiktől – rosszabb esetben már az sem. Márpedig nincs tekintélyük a hívek előtt, ha rongyosan járnak, viskóban laknak, sovány ökrökkel dolgoznak. A kivezető út az lehet, hogy két-három falu tartson egy képzett, jó papot! „Nem áll érdekünkben, hogy falusi intelligenciánk körében szaporodjon a proletárok létszáma.”⁸⁴ Egy későbbi, még ismertető cikksorozat is leszögezte, hogy a papok idejük jó részét gazdálkodással töltik, ezért javítani kell sorsukon, „hogy tudják miből nevelni gyerekeiket, akik idővel az egyház, az iskola és a nemzet hasznára lehetnek; hogy legyen miből beszerezniük lapokat és hasznos könyveket, melyekből maguk tanulhatnak, majd a népet is fölébreszthetik, s hogy tudjanak miből költeni a hasznos nemzeti összejöveteleken stb.” A szerző a zsidókat hozta föl példaként, akik magas papi-tanítói fizetéseket biztosítanak, így hagynak időt a tanításra és az önművelésre.⁸⁵

A *Familia* fönti szózatából kicsengő sztoicizmus persze aligha segített megoldani a szűkölködő egyén és általában népes családja mindennapi filléres gondjait, ha általában nem is ötlött föl bennük olyan kétségbeesett gondolat, mint Agârbiceanu egy novellahőse, Vasile pápa fejében: kilátástalan helyzetében, nagylánya férjhezadása fölött gyötrődve le akarja tenni a szolgálatot, s Amerikába akar menni, hogy gyári munkásként keresse meg a hozományra valót. Éppen befejezte a feljebbvalójának szánt levelet, amikor beteghez hívják. Egész nap úton van, hívét orvoshoz viszi, természetesen elfelejti föladni a levelet, itthon jut eszébe, s mindjárt a tűzbe is veti. Érezzük: ugyanúgy húzza tovább az igát a mégis-morál román falusi megtestesítőjeként. „Nagy az Egy Isten, és nem hagy el minket!” – merít erőt a pápa a további helytálláshoz.⁸⁶

Az 1895-ös ortodox egyházi kongresszus fő témája papság anyagi helyzetének rendezése volt. A *Revista Orăștiei* ezt nem is egyéni életszínvonaluk emelése, hanem a várható társadalmi hatás miatt tartotta fontosnak: a társadalom, a hívek elvárják, hogy a papok legyenek a lapok, az egyesületek stb. fő támogatói, erre azonban koldussorban élve képtelenek, tehát méltó állást kell nekik biztosítani. A bérrendezés azért is halaszthatatlan, mert kevés a komoly jelentkező a teológiára, a fiatalok nem látják ezen a pályán biztosítva jövőjüket.⁸⁷

A papi egzisztencia problémájának átfogóbb elemzése is megjelent három évvel később ugyanitt. A szerző modellként a szász lelkészek biztos anyagi helyzetét hozta föl: módos községekben szolgálnak, jól fölszerelt parókián élnek, jó szolgálati földet kapnak, s emellett évi 600-4000 forint fizetés illeti meg őket. Ezzel a háttérrel minden fölös energiájukat a templom és az iskola lelki és anyagi fejlesztésére fordíthatják – meg lehet nézni a rendezett falvakat, racionális gazdálkodásukat, az oltványok, nemesített vetőmagok, tenyészállatok, modern eszközök használatát, a mezőgazdasági, tűzoltó, segélyező egyesületeket: minden vállalkozás élén a lelkész áll. A román nép szelídségét, tisztelet tudását ismerve ott még nagyobb lehetne a pap hatása, ám nem ez a helyzet, sőt

sok helyen semmit sem tesz a haladás érdekében. Azelőtt azt mondták, gyöngé fölkészültségük, iskolázottságuk hiánya miatt nem képesek erre, ám a mostani gimnáziumi, teológiai végzettség ellenére sem javult a helyzet: „A fiatal és intelligens papok néhány év falusi pasztoráció után ahelyett, hogy fölemelnék a népet a maguk szintjére, gyakran azt kell látnunk, hogy sajnos ők veszik át a parasztok életmódját, sőt gyakran szintjét is.” Ennek oka a teljes anyagi függés: nincs állandó bevételük, a papi telek csak egy év után hoz jövedelmet, addig eleve másból kell megélniük, utána sem elég a család eltartására, tehát papi teendőiket elhanyagolva mellékmunkát kell vállalniuk. Sokan boltot nyitnak, állat- vagy terménykereskedelemmel foglalkoznak, cséplővállalkozók lesznek. A szerző szerint ezen radikálisan változtatni kell: kapják meg a szász lelkészek fizetésének csak a negyedét, mindjárt másként fogják használni tudásukat, intelligenciájukat. Ez azért is nemzeti ügy, mert életbe lépett a papi fizetések állami kiegészítését lehetővé tevő törvény.⁸⁸

Ez a törvény a nemzetiségi elit szemében papságuk korrumpálásának, megtörésének az eszköze volt, mert cserébe államhűségét és „hazafias” szellemet vár el tőlük. Egy ortodox pap arra figyelmeztetett a szászvárosi lapban, hogy a kormány emberei vadásznak a gyöngékre, hogy azok fogadják el ezt a „Júdás-pénzt”. A pap szerint öntudatosan vissza kell utasítani: az elődök ennél nagyobb nyomorban éltek mégis megmaradtak a nép vezetőinek. *Preoți cu crucea O 'n frunte!* (Papok kereszttel a homlokukon!) – ezzel az 1848–49 román felkelőinek világát idéző jelszóval zárult a szózat.⁸⁹ E jelszó a veszély erősödésével immár egy vezércikk címe lett, mely ismét azt sulykolta, hogy inkább a nyomort, de ugyanakkor hiteles, tisztességes népszolgálatot kell választani, mint a miniszter föltételekhez kötött segélyét: „Papjaink inkább forduljanak a néphez sorsuk javításáért, és a nép, amely amúgy is aláveti magát a papnak, ha látja, hogy az ő javára dolgozik, abból a több-kevesebből, amije van, papjáról is fog gondoskodni. Mert adakozó a magáéból azoknak, akik helyesen vezetik.”⁹⁰

Mindjárt a kövekező szám konkrét példát is hozott az öntudatos magatartásra: Teodor Harsian keménytelki (Maros-Torda vm.) görög katolikus pap utólag, a főispán magyar nyelvű leveléből tudta meg, hogy két éve segélyt kap; gr. Bethlen Géza közölte vele, hogy az ő javaslatára jövőre is utalják neki, ám hazafias viselkedést, lojalitást és hálát várnak el az állam iránt. A pap önérzetesen írta a szerkesztőségnek, hogy elmúltak azok az idők, amikor egy román pap meghunyászkodott a mágnás előtt. Öt gyermeke van, harminchat hold sovány földje, de nem fogja fölvenni a pénzt! Azt is sérelmezte, hogy ő egyébként nem politizált, betartott minden rendeletet, de úgy látszik, valaki mégis dákoromán izgató hírért költhette.⁹¹

Korántsem ez lehetett azonban az általános, még a felsőbbség szintjén sem: ugyanezen az oldalon olvasunk arról, hogy a szamosújvári püspökség területén a papok már vissza is küldték az átvételi elismervényeket. Sajnálatos, hogy nincs egység – emígy a szerkesztő –, ez gyöngíti a románság helyzetét. Ám a lap nem érezte magát följogosítva, hogy kötelező utasítást adjon.⁹² Mindjárt a következő oldalon folytatódtak a rossz hírek: a papok sok helyen kezdenek „hazafias” magatartást tanúsítani: lemondják a román lapot, nehogy a jegyző följelentse őket, hogy politizálnak. Inkább elmennek parasztcsaládokhoz, ott olvassák el, sőt – mint egy gazda panasolta – a pap vele fizettette elő, és még pénzt sem ad rá, mondván, hogy ennyit ő is áldozhat. A jegyző, aki magyar, viszont éppen a pappal példálózik a hívek előtt, hogy azok is mondják vissza a lapot. A pap egyébként a jegyzőtől való félelmében a templomi szolgálaton kívül semmit sem vállal.⁹³ Egy későbbi cikk szintén a papok és a jegyzők közötti erősödő barátkozást nehezményezte, hiszen ezzel elvész az erkölcsi felsőbbrendűség, emelkedett pozíció.⁹⁴ Még lesújtóbb volt a balázsfalvi érseki konzisztórium döntése, miszerint el kell fogadni az államsegélyt minden föltételével együtt! A lap szerkesztősége reklamálta a harcot, ellenállást, mondván, hogy a papság sok helyen tiltakozott, és

utólag még a szamosújvári egyházmegye klérusa is visszautasította a pénzt.⁹⁵

Mint láttuk, az egyik cikk Budapest helyett saját hívei erszé-nyéhez irányította a papságot. Erre egyes főpásztorok is apelláltak: Ion Mețianu aradi püspök fölhívta az espereseket és pópákat, hogy bírják rá az egyházközségeket: létesítsenek alapot a papi és a tanítói fizetés javítására; emellett a parasztok maguk is kölcsönt kaphatnának belőle.⁹⁶

A nép ragaszkodására, adakozására már több példát láttunk a *Revista Orăștiei* hasábjain is, ám ugyanitt igen éles, általánosan megfogalmazott kritika is napvilágot látott annak kapcsán: hogyan becsüli papját a nép. A papnak általában ásóval, kaszával, az eke szarva mögött kell megkeresnie kenyerét, s a népnek ez a természetes: „Nem tudod arra rávenni, hogy papját vagy tanítóját úrnak tekintse. Neki az a pap tetszik, amelyik vele iszik a kocsmában, nem pedig, amelyik tanul, olvas, prédikál és másként öltözik, mint a nép. [...] Saját vesztére inkább olyan után rohan, amelyik kevésbé képzett, közelebb áll hozzá és látóköréhez.”⁹⁷ A következő évben ugyanitt megjelent hasonló írás nem nyílt önkritika volt, hanem egy idegen szájából elhangzott vélemény. A levélíró, az algyógyi pap egy művelt, értelmes zsidó szavait összegezte, aki összevetette a két nép kulturális ambícióit. Ők úgymond minden gyereket taníttatnak, ebben segítik egymást, mindegyik vagy tovább tanul, vagy iparos-kereskedő lesz; megbecsülik a maguk iskoláját, a rabbit úgy megfizetik, hogy ne kelljen mással foglalkoznia. A románok viszont – emígy a beszélgetőtárs – menekülnek az iskolától, kigúnyolják a pópát, a tanító tekintélye pedig csak annyi, mint a csőszé.⁹⁸ Hasonló lesújtó vélemény a *Familiában* is megjelent, még hozzá 1901-ben, tehát a mentalitás gyökeres javulásáról aligha beszélhetünk. A levélíró fölpanaszolta, hogy faluja nem ad tanult, tudós embereket a nemzetnek, ötvenhatvan év alatt mindössze egy tanító és egy jegyző került ki innen. Ennek oka részint éppen papjaik, tanítóik közönyös működése volt, másrészt viszont a lakosság széthúzása és fősvényisége. Kilenc éve,

az utolsó tanítóválasztáson lett volna helybeli jelentkező, ám a többség az idegent akarta, aki viszont a fizetésből nem tudott megélni, és három-négy éve elköltözött. Most lesz újra választás, s azok, akik tíz éve nem fizetnek, nagy hangon követelik, hogy ilyen meg ilyen tanult ember legyen, szépen énekeljen, miközben az iskolát nem lehet tatarozni, fölszerelni, mert a hátralékot nem lehet behajtani. A pap maga is idegen, tizenöt évig bérelt helyen kellett élnie, mivel nincs parókia, végül megunta, s örökségét eladva épített magának házat. A környéken sok a kő és a fa, könnyű lett volna paplakot emelni, de a nép hallani sem akart róla. „Nép! Ébredj már föl, és ismerd meg kötelességeidet is, ne csak a jogaidat!” – zárult a dörgedelmes intelem.⁹⁹

A papság modernizációja; korszerű teológiai irodalom

Az Evangélium szavait, miszerint nemcsak kenyérrel él az ember, a kortársak természetesen a papságra is vonatkoztatták, kétségtelenül általános szegénységük mellett tehát napirenden tartották a papság korszerű ismereteinek, modern szellemű képzésének követelményét is. Így Iosif Vulcan 1879 végén olvasói figyelmébe ajánlotta N. F. Negruțiu havilapját (*Preotul Român*), mely prédikációkat, egyházi híreket, elmélkedéseket, a felekezeti oktatás és az egyházpolitikai viták híreit tartalmazta.¹⁰⁰

A teológiai irodalom az 1881-es nagyszebeni kiállítás ismertetése során is szóba került – eléggé kritikus felhanggal. Gregoriu Silași általában a román könyvtermést szemlélve természetes jelenségnek tekintette, hogy főleg teológiai munkák voltak kiállítva, hiszen a teológiai oktatási intézmények álltak – viszonylag – legjobban anyagilag, bár szinte mindegyikük modernizálásra, reformra érett. Érezhetően nem tartotta szerencsésnek, hogy a világi intézmények tanári kara is a szemináriumi növendékekből kerül ki, márpedig „az edény sokáig őrzi annak illatát, amivel egykor töltve volt” (Horatius). Ami magát a teológiai irodalmat illeti, Silași megróttá a görög katolikus szerzőket szolgál, kritikátlan hangjuk miatt, azért, hogy nem mernek önálló véleményyt

alkotni akár egyházi intézményeikkel szemben. Általában hiányolta a kortárs kiadványokból a modern eszméket, elismerve, hogy az osztrák államrend nem favorizálta azokat, főleg nem a filozófiát. Különösen sajnálatosnak tartotta, hogy szinte senki nem műveli a pasztorációs teológiát, pedig a helyzet nem a legjobb: a mai papok tudása ugyan tízszerese a régi moralistáéknak, azok viszont tízszer tapintatosabban, jobban bántak a néppel. Údító olvasmányt a tudósító számára jóformán csak Simeon Popescu nagyszebeni teológia-professzor modern szellemű munkái jelentettek, ő róla pedig fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Lipcsében végzett, s ez mindjárt egy általánosabb kérdés megfogalmazására indította: „Vajon más román teológiai intézmények nem adhatnának legalább időnként egy-egy ösztöndíjat valamely nyugat-európai egyetemen végzendő teológiai tanulmányokra? Minden téren ott van a modern tudomány és művelődés bölcsője. Ott mintha még a levegőt is áthatnák a nagy tanítóknak a civilizációról, a humanizmusról és a haladásról vallott nézetei, hát még őket hallgatni! Ha csak egyszer megfordult ott valaki, egészen más eszméket, fogalmakat kapott a világról, az életről, az emberiségről, egyszóval mindenről.”¹⁰¹

Másfél évtizeddel később a *Familia* szerkesztője már – viszonylag – elégedetten nyilatkozott, legalábbis Romániával való összehasonlásban. „A papképzés az a terület – írta –, ahol az erdélyiek megelőzték Kárpátokon túli testvéreiket, a hazai klérus műveltebb – bár a cikk éppen arról szólt hogy az odaáti új egyházfő, Ghenadie és a kormány sokat tett az ottani színvonal emeléséért, sokan mentek külföldi egyetemekre, s hazatérve ők tanítanak a szemináriumokban.”¹⁰² Éppen ellentétesen foglalt állást viszont a *Revista Orăștiei*, amely a római katolikus, az evangélikus és a református lelkészekkel vetette össze a román papokat: amíg az előbbieknél felsőfokú végzettséget kell szerezniük, és így méltóképpen képviselik hivatalukat, a nép is megadja nekik a kellő tiszteletet, addig a román papok szokványos megszólítása: *popo!* vagy *popă!*, nem pedig *domnule părinte!* vagy *domnule preot!*, miközben a

román paraszt minden nadrágost uraz. Ennek egyik fő oka, hogy a súlyos paphiány miatt sok teológiailag képzetlen *moralista* működik falun; ők ugyanolyan reverendát hordanak, és – tisztelet a kivételnek – lejárattják az egész klérust. Lehet, hogy valaha a klérusnak, mint az egyetlen szellemi-erkölcsi forrásnak nem kellett alapos tudással rendelkeznie, ez az állapot azonban immár nem tartható: „Nem legfőbb ideje vajon, hogy, akárcsak más felekezeteknél, a papság korunk követelményeinek mindenben megfelelő képzést kapjon?” A pap tekintélyének emelése elkelt volna Magyarádon is, mert ebben az egyébként is tiszteletlen faluban a század elejére is csak annyit javult a helyzet, hogy a hívek legalább már nem úgy szólongatták: *tu!* [te!], *mă!* [hé!]¹⁰³